

Ilona Laha

Daugavpils universitet

ilona.laha@du.lv

Svenska och lettiska litterära kontakter (1980–2009)

Alla kulturer existerar i samverkan med andra kulturer, på samma sätt som en litterär tradition påverkar den andra traditionen, och ett enskilt författarskap lämnar sina spår inte bara i sin egen utan också i andra länders kulturer.

Lettland har alltid befunnit sig i vägkorsningar – geografiska, historiska, till och med kulturella. Vår orientering mot olika kulturer har skiftat beroende på både inre litterära utvecklingstendenser och historiska, sociala, politiska och andra förhållanden. Under litteraturens alla perioder har litterära kontakter på ett eller annat sätt påverkat vår nationella litteratur, inte bara berikat den med världens litterära framsteg utan också hjälpt oss att erkänna vår nationella litteratur och dess plats i världslitteraturen.

Den ryske litteraturvetaren Viktor Zhirmunsky anser att litterärt inflytande börjar integreras bara i de fall där det är nödvändigt att ”importera” dem och om det finns behov av sådana liknande litterära traditioner.¹ Inflytandet verkar som impulser, som stimulerar bildandet av nya författarskap. Det förminskar inte den nationella litteraturens betydelse och egenart utan kännedom om annan litteratur hjälper till att öppna upp för nya särdrag i det nationella skrivandet.

Svenskars och letters ömsesidiga kontakter har gamla och rika traditioner. Skandinaviska sagor berättar om letternas och svenskarnas grannlandsförbindelser. I dem kan man hitta viktiga historiska fakta om vikingarnas vandringar i Baltikum.

Den lettiska folkloren har bevarat bevis på svenska och lettiska kontakter (till exempel brudrov), det finns flera folksånger (Latvju Dainas) som besjunger svenskar.

Vit, så vit är denna fågel
Som vid bryggan tvagar sig;
Kommer så den svenska höken,
Fjädrarna i luften far. (LD 13337)

Alla slutar de att tala,
När de hör på mina sånger;
Mina sånger, svenska sånger,
Självska jag dem sjunga hem.² (LD 796)

Ett nytt skede i de litterära kontakterna mellan de två länderna påbörjades i och med de första översättningarna av svensk litteratur till det lettiska språket. Den första kända svenska översättningen är en roman av Emilie Flygare-Carlén (1877). Endast 20 år senare fick lettiska läsare lära känna August Strindberg, Selma Lagerlöf och några andra författare.

I Lettland finns det endast en litteraturforskare – Laimonis Stepiņš – som har ägnat sig åt den svenska litteraturen. Han har skrivit monografen *Svenska och lettiska litterära förbindelser*³ och gjort en stor insats i att beskriva svenska och lettiska kontakter från början och fram till år 1980. Det finns ett brett bibliografiskt material och en sammanfattning av kulturfakta.

Trots att den svenska litteraturen var väl representerad i Lettland, har det tidigare inte funnits någon mer omfattande forskning om svenska författare om de svenska och lettiska litterära kontakterna efter 1980. I några tidskrifter och tidningar förekom några få publikationer om svenska författare och deras verk. Först på 90-talet fick den svenska litteraturen allt större intresse hos läsare och litteraturforskare.

Under perioden 1980–2009 representeras den svenska litteraturen i Lettland av 172 skönlitterära böcker, därav 97 – vuxenlitteratur, 75 – barnböcker. 54 av böckerna är andra- eller tredjeupplagor.

Den undersökta perioden bör delas in i två tidsskeden. Indelningen behandlar både den svenska litteraturens inträde i Lettland och den politiska situationen i landet.

1. 1980–1991
2. 1992–2009

Under perioden 1980–1991 med undantag för krisåren 1986–1988 översatte man eller gav för andra/tredje gången ut i genomsnitt två–tre litterära verk per år. Analysen av översättningarna visar att det på 80-talet översattes och gavs ut endast barn- och ungdomsböcker eller helt ”neutrala verk”, som till exempel kriminalromaner. Det fanns inga verk som handlade om människans identitetssökande, intima sfärer eller psykologiska aspekter.

Sedan 1940 har litteraturen i Lettland varit nära förbunden med Sovjetunionens politiska och ideologiska positioner. Skönlitterära värderingar, traditioner, marknadsefterfrågan, smak och mode hade ingen betydelse längre. Under Sovjetmaktens tid blev litteraturen en

av de viktigaste idéspriidarna och lovprisarna av den kommunistiska makten.

Utvecklingen av de svenska och lettiska litterära kontakterna på 80-talet och i början av 90-talet bestämdes huvudsakligen av politiska förhållanden i landet och allmänna utvecklingstendenser i kulturlivet. Dåtids politiska situation bidrog inte till utvecklingen av de lettiska och svenska litterära kontakterna, även om varje nytt möte med svensk litteratur och konst för det lettiska samhället innebar en djupare föreställning om de egenartade nordbornas värld. Samtidigt pågick också Sovjetunionens sönderfall, det rådde kaos och stagnation.

Efter att Lettland hade återupprättat landets självständighet (1991) skedde så småningom olika förändringar inte bara i politiska och ekonomiska frågor, utan också i kulturlivet. De största förändringarna märktes i litteraturen, även översättningstraditionerna av utlänsk litteratur ändrades. Förändringarna stimulerade författarna och läsarna att titta på världen på ett nytt sätt. I litteraturen hade mycket varit osagt och inte beskrivits.

Till särdragen i den nya lettiska litteraturen kan man räkna medvetandegörandet av landets tragiska historia så som till exempel ockupation, deportation och exil. På grund av detta utökades bredden i de självbiografiska skildringarna, till och med sökandet efter originella uttrycksformer. Väsentliga förändringar i litteraturprocessen leder till vissa följder för författaren och läsaren.

Den lettiske författaren och litteraturkritikern Guntis Berelis skriver om 90-talets förändringar i lettisk litteratur på följande sätt:

Förändringarna är alltför allomfattande för att de skulle anses som en kortvarig och tillfällig litteratur (eller de enskilda författarnas) nyck. Författarna försöker tillägna sig de litteraturområden som hittills många undvikit att sätta sin fot på. Litteraturen försöker leva efter sina lagbundenheter. Med andra ord, ännu en gång ändras de litterära paradigmerna.⁴

Först efter 1991 förändrades situationen. Här kan man märka nya tecken i utvecklingen av lettiska och svenska litterära kontakter. Förändringarnas tid i och med Lettlands självständighet har främjat utvecklingen av de två ländernas kulturella kontakter. Det svenska genvaret främjar också flera institutioner, som lägger ned ett stort arbete på popularisering av den nordiska litteraturen och kulturen. Det är Nordiska Informationscentret, Nordiska Ministerrådet, Svenska institutet, samt Sveriges ambassad. Även ämneskretsarna har ändrats mycket efter 1991. Det utkommer flera verk av hög kvalitet, både avseende konstnärliga värden och spännade handlingslösningar.

Många av dem var förbjudna under sovjettiden (*Mårbacka, Kristuslegender* och *Det heliga landet* av S. Lagerlöf; *Legionärerna* av P.O. Enquist med flera).

Början av 2000-talet skulle man kunna betrakta som en stabiliseringsperiod. Den svenska litteraturen har fått sin särskilda plats i lettisk kultur, tack vare sina annorlunda ämnen och beskrivningar.

Översättningarnas innehåll kan indelas i flera konceptuella inriktningar:

- masslitteratur (deckare, familjedramer);
- klassiker och deras efterföljare (romaner med sagolika tecken, filosofisk prosa);
- postmoderna experiment med ämneskretsar som globalisering, feminism med mera;
- barn- och ungdomslitteratur.

De viktigaste skälen till varför svensk litteratur översattes så lite på 80-talet och varför situationen ändrades på 90-talet skulle man kunna säga beror på: 1) På 80-talet värderade man inte verk utifrån deras litterära värden utan utifrån överensstämmelsen med Sovjetunionens ideologi. Man kan inte påstå att de verk som översattes var marginella i Sverige. En del av dem mötte gensvar i Sverige och andra länder: Scener ur ett äktenskap av Ingmar Bergman (1982), Gitarr och dragharmonika av Gustaf Fröding (1983) med flera). 2) Ett väsentligt problem är översättarna. På 80-talet fanns det bara några få översättare – Solveiga Elsberga, Rute Lediņa, sedan 1989 Mudīte Treimane och ”författare-översättare” – Juris Kronbergs och Knuts Skujenieks. Den nya översättargenerationen kom först i slutet av 90-talet då man ser några nya namn – Ivars Orehovs, Daina Krasovska, Ineta Balode, Dace Deniņa med flera. Med Lettlands självständighet har vi upplevt ett mycket större intresse för svensk litteratur. Sedan 1993 översattes mera än sju böcker årligen, vilket visar att den lettiska läsaren har börjat upptäcka Nordens litteratur och kultur i högre grad, och att inga politiska förhållanden i landet bromsar denna process.

Den lettiska litteraturen har varit så gott som okänd i Sverige. Även i litteraturhandböckerna, också de som publicerades i början på 90-talet, lyser den med sin frånvaro, detta trots att så många lettiska författare, översättare, förläggare och litteraturvetare kom till Sverige som flyktingar 1943–1944. Endast en bok, novellsamlingen *I dödens skugga* av Rüdolfs Blaumanis, utkom på 1930-talet i översättning från tyska.

På senare år har situationen ändrats. Utgivning av lettisk litteratur i Sverige började 1978, tack vare författaren Lennart Frick. Det finns flera lettiska författare som översatts till svenska och blivit mer eller mindre kända i Sverige. Vizma Belševica, som nominerades till Nobelpriset, är den som översatts mest till svenska. På svenska finns följande böcker utgivna av henne: *Näktergalars infarkt* (dikter, 1980), *Tidens öga*, (dikter, 1987), *Kärlek, helt enkelt* (dikter, 1992), *Havet brinner* (dikter, 1995), *Jordens värme* (dikter, 2003) och barndomsskildringar – *Bille* ("Bille", 1992 – i USA, 1995 – i Lettland), *Bille och kriget* ("Bille dzīvo tālāk", 1996) och *Billes sköna ungdom* ("Billes skaistā jaunība", 1999).

Under perioden 1980–2008 gavs många verk med självbiografiska element ut i Lettland. Strävandet att beskriva det förflutna märktes i samband med den socialistiska regimens kollaps och splittrandet av Sovjetunionen samt Lettlands självständighet.

Minneskildringar är samtidigt också en historiskt vittnesbörd, ödesberättelser och memoarer. Skildringarna om Lettlands tid som ett fritt land och som ett ockuperat land samt andra världskrigets uthärdade år av flyktningsvandringar i Sibirien ersätter den oskrivna lettiska 20-talshistorien, som gav uttryck åt den av Sovjet orsakade känslan av förolämpning och den nationella smärta som letterna uthärdat. Många "vita fläckar" i Lettlands historia blev på det sättet medvetandegjorda, upplysta och inlärdade inte bara faktamässigt utan också skönlitterärt.

Under Sovjettiden drabbades V. Belševica av publiceringsförbud och hennes namn försvann från alla officiella sammanhang. Det tunga censurtrycket skapade en särskild sorts estetik – litteraturen i förklädnad – Aesopos språk, så skrev också V. Belševica. Sedan hon åter kunnat publicera sig har hennes starka och innerliga böcker blivit enastående framgångsrika. Tillsammans med lettiske författaren Knuts Skujenieks, som också översatts till svenska, erhöll hon det första Tomas Tranströmerpriset.

Det finns tre diktsamlingar av den lettiska poeten Knuts Skujenieks som är översatta till svenska – *Ett frö i snön* (1991), *Bitter hand, bitter mun* (2003), *Som ekens rot till vatten* (2008).

"Hos Knuts Skujenieks kan jag ana öststaternas vemod och storsinhet och dess väldiga men skingrade energitillgångar. Hos honom är Lettland en egen kategori, "en mörk, oupptäckt gobeläng", där vinden kliver i vasen med blåa skor", men för Europa förblir Lettland en provins i utkanten, och dess historia har alltid avgjorts någon annanstans, vid andra manöverpaneler än dem i Riga,"⁵ skriver Per Wästberg.

Folklore finns som ett centralt element i lettisk litteratur ända sedan 1600-talet. Man kan säga att denna litteratur intar en särställning i det moderna Europa. Det folkloristiska stoffet är mycket framträdande hos

den lettiska poeten Imants Ziedonis. På svenska finns följande böcker av honom *Andra sidor* (dikter, 1978), *Utan svanar, utan snö* (dikter, 1981), *Gränslinjer* (dikter, 1986). ”Hos honom kan man verkligen studera den moderna poesins associationsnät, hur denna kedja är förankrad i folkets gemensamma historia,” skrev Roy Isaksson i en recension.⁶

Poeten och tolkaren Juris Kronbergs som har tolkat alla dessa poeter till svenska språket, karakteriserar V. Belševica och I. Ziedonis med hjälp av kända gestalter ur musikhistorien – ”[...] Belševica – Beethoven, men Ziedonis – Mozart.”⁷

J. Kronbergs har också tolkat lettisk folkpoesi – ”dainas” – *Blåa blommor, gyllne dagg* (1994) till det svenska språket. Han har bibehållit *dainas* karakteristiska rytm och återspeglat systematiseringen som hos lettiska samlingen av Krišjānis Barons – I Om sångerna, om sjungandet; II Människans levnadslöpp; III Människans verksamhet; IV Samhället; V Kriget; VI Årets helger; VII Mytiska sånger; VIII Okynniga sånger.⁸

I Lettland är K. Barons samling *Latvju Dainas* lika viktigt som till exempel *Kalevala* i Finland. Dess betydelse för den lettiska nationella identiteten kan inte överskattas. Den fortsätter att inspirera lettiska diktare, konstnärer och kompositörer ännu i våra dagar. Därför är det så viktigt att även svenska läsare får möjligheten att komma lite närmare de lettiska världerna.

1994 gavs det ut en lettisk litteraturantologi sammanställd och översatt (med vissa undantag) av J. Kronbergs. Volymen är inte någon litteraturhistoria, utan den ger framför allt en inblick i samtidens och den nyligen förflutna lettiska litteraturen. I antologin framträder 40 i Lettland kända lettiska poeter och författare framträdande, men också folkdikten som givetvis har varit av stor betydelse.

En intressant dikt som är direkt bunden till Sverige – “Sverige – den 16. Sovjetrepubliken” av Pēteris Brūveris. Under Imperiets sammanbrott skrev han en del mycket slående satiriska dikter, även den om Sverige.

En hel del poeter belyser Lettland med dess särdrag och med en lite vemodig stämning.

På jorden under solen
Är vi sex miljarder. Letterna en och en halv miljon bara.
Det är som en och en halv droppe i havet.
Vad kan en och en halv droppe sjunga
Om solen?...⁹

Per Wästberg skrev 1998 följande om den lettiska litteraturen: ”Det går knappast att läsa lettisk poesi utan att tänka på ockupanter, tyskar och ryssar, på deportationer, förräderier och svek – och en kamp i

skymundan för att rädda ett språk och en kultur som fortsatte att leva på främmande ort, i Sverige, Kanada, USA.”¹⁰

Nu har situationen ändrats. Under de senaste åren har allt flera lettiska böcker presenterats i Sverige. 2008 var Lettland i fokus på Bokmässan i Göteborg, därför utkom detta år tio lettiska böcker (inklusive två cd) på svenska och minst fem svenska författares böcker med Lettland som tema. Några lettiska poeter och författare som har etablerat sig under den senaste tioårsperioden finns också på svenska – Amanda Aizpuriete, Janis Elsbergs, Inguna Jansone, Edvīns Raups, Sandra Kalniete, Inga Ābele, Nora Ikstena med flera. De kommer med nya teman som liknar den svenska litteraturens.

En viktig händelse för populariseringen av den lettiska litteraturen i Sverige var en teateruppsättning av den lettiske nationalpoeten Janis Rainis *Josef och hans bröder* ("Jāzeps un viņa brāļi", 1919). Det var Lars Rudolfssons regi och uppsättningen gjordes på Orienteatern i Stockholm 2000. Skådespelare med starkt varierande kulturbakgrund, från Kina till Senegal, stod på scenen som de tolv bröderna. Jakobs favoritson Josef spelades mycket gripande av Anders Ekborg, en av de få som inte sjöng en enda ton i föreställningen! Trots att Rainis blankversdrama ligger nära berättelsen i Första Mosebok var det lätt att dra paralleller både till etniska krig och mer privata hämnddramer grundade i kärleksbrist och utanförskap.

Lettisk litteratur kom mycket långsamt in i den svenska kulturen. Här kan man nämna några specifika orsaker till varför processen är långsam. Framför allt var det problem med översättare och tolkar. J. Kronbergs har översatt nästan alla (med några få undantag) verk som är utgivna på svenska språket. Den andra orsaken är att Lettland var en del av Sovjetunionen, alltså ett okänt land och främmande land. Så småningom lär vi känna våra närmare grannländer. Och för det tredje – det är svårt för många länder att komma in i Sverige med sin litteratur. Svenska läsare är mera öppna för amerikansk och anglo-saxisk litteratur.

Under perioden 1980–2009 utkom 35 böcker som skrivits av lettiska författare. I tidningar och tidskrifter märker man att det finns ganska mycket information om lettisk litteratur. Enskilda artiklar om lettisk litteratur blir allt mer bekanta för den svenska läsaren, därför kan man dra slutsatsen att lettisk litteratur så småningom kommer in i den svenska kulturkontexten.

”Isen är bruten, arbetet fortsätter,”¹¹ säger poeten och översättaren J. Kronbergs.

Noter

¹ Виктор Жирмунский, Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. Ленинград 1979, s 74.

² *Blåa blommor, gyllne dagg*, Udevalla 1994, s. 7.

³ Laimonis Stepiņš, *Latviešu un zviedru literārie sakari*, Rīga 1983.

⁴ Guntis Berelis, *Latviešu literatūras vēsture*. No pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam, Rīga 1999, s 323.

⁵ Per Wästberg, "Mitt land är litet som ett storkbo", i Dagens Nyheter 1998, 5. dec., s 3.

⁶ Roy Isaksson, "Sanningen och ursprunget", i Smålandsposten 1991, 6. febr., s 10.

⁷ *Nära röster över vatten. Lettisk litteraturantologi sammanställd av Juris Kronbergs*. Nörhaven Rotation, Viborg, Danmark 1997.

⁸ *Blåa blommor, gyllne dagg*, Udevalla, 1994.

⁹ Māris Čaklais, "På jorden under solen" i *Nära röster över vatten*, s 185.

¹⁰ Wästberg, 1998, s. 3 f.

¹¹ Juris Kronbergs, Isen är bruten, arbetet fortsätter. <http://nemonet.swefair.se/upload/massor/Bok%20&%20Bibliotek/2008/Pdf/Sempro/Lettiska%20medverkande>.